

ΛΑΪΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΜΑΘΗΜΑ: «Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΣΤΟΝ ΠΛΩΤΙΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΜΠΕΡΓΚΣΟΝ ΚΑΙ Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗ»

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ: ANNA ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΔΡ. ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΣΟΡΒΟΝΝΗΣ ΠΑΡΙΣΙΩΝ

Ο κύκλος των μαθημάτων μας με τον τίτλο «Ο Χρόνος και η Μνήμη στον Πλωτίνο και στον Μπεργκσόν και η Πλατωνική τους καταγωγή», ανοίγει με μια ανάλυση των φιλοσοφικών όρων του γάλλου φιλοσόφου Henri Bergson (1859-1941), που συνθέτουν τις δύο έννοιες του χρόνου και της μνήμης. Όπως θα διαπιστώσουμε, η προσέγγιση αυτών των δύο εννοιών από τον Γάλλο φιλόσοφο έλκει την καταγωγή της από την αντίστοιχη προσέγγιση του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Πλωτίνου (205 μ.Χ.-270 μ.Χ.), ο οποίος ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, σε πολλές από τις πραγματείες του, με το θέμα του χρόνου και της μνήμης. Όπως αναδεικνύεται από την πρόσφατη δημοσίευση των ανέκδοτων μαθημάτων που ο Γάλλος φιλόσοφος είχε πραγματοποιήσει στο College de France το ακαδημαϊκό έτος 1902-1903, τα οποία αποτυπώθηκαν σε γραπτή μορφή, χάρη στην δακτυλογράφηση των δύο στενογράφων του μαθητή του Bergson και γνωστού λογοτέχνη Charles Peguy, ήταν αφιερωμένα στα θέματα του χρόνου και της μνήμης. Σε αυτά τα μαθήματα ο Bergson, υπό το πρίσμα του στοχασμού του για την *διάρκεια*, επεξεργάζεται τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις του Πλάτωνος και του Πλωτίνου για τον χρόνο και την μνήμη, από τις οποίες, όπως θα διαπιστώσουμε επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό.

Σύμφωνα με τον Bergson, έχουμε δύο μεγάλες γραμμές της εξέλιξης της ζωής: την *ενόραση* και την *διάνοια*. Αυτές οι δύο έννοιες ακολουθούν αντίθετες ροπές, αλλά προέρχονται από μια κοινή αρχή: την *ζωτική ορμή*

(*elan vital*). Τι είναι, όμως, η *ζωτική ορμή*; Είναι μια κοινή αρχή της εξέλιξης της ζωής, που χαρακτηρίζεται από την χρονική *διάρκεια* και συνίσταται σε μια διαρκή και ανέκλειπτη δύναμη δημιουργίας παρούσα στο σύνολο της εξέλιξης της ζωής στο πλανήτη μας, μέσω της οποίας όλα τα έμβια όντα προσπαθούν να προσαρμοστούν στην ύλη. Σε αυτό το πλαίσιο, η *διάνοια* και η *ενόραση* συνιστούν δύο αντίθετες κατευθύνσεις της ίδιας της *συνείδησης*, εφόσον η *ενόραση* πορεύεται προς την κατεύθυνση της ζωής, ενώ η *διάνοια* πορεύεται αντίστροφα και έτσι ρυθμίζεται φυσικότητα σύμφωνα με την κίνηση της ύλης. Έτσι, η *συνείδηση* είναι, σύμφωνα με τον Bergson, η έκφραση της ίδιας της *ζωτικής ορμής*, η οποία είναι μια τάση επενέργειας στην ακατέργαστη ύλη. Με αυτήν την έννοια, η *ενόραση* και η *διάνοια* συνιστούν τις δύο αντίθετες κατευθύνσεις αυτής της προσπάθειας της *συνείδησης* να επενεργήσει στην ακατέργαστη ύλη. Όμως, σε αυτό το σημείο συμβαίνει, σύμφωνα με τον Bergson, ένα παράδοξο γεγονός στην εξέλιξη της ζωής, το οποίο οφείλεται στην περιοριστική συνθήκη της ύλης: Η *συνείδηση*, όταν προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση της *ενόρασης*, παραμένει *κλειστή* στον εαυτό της, με αποτέλεσμα να συρρικνώσει την *ενόραση* σε *ένστικτο*, ενώ, αντιθέτως, όταν προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση της *διάνοιας*, γίνεται μια *ανοιχτή* σε σχέση με τον εαυτό της *συνείδηση*, με αποτέλεσμα να διευρύνει απεριόριστα το πεδίο της *διάνοιας*. Αυτή ακριβώς η διαφορά μεταξύ *κλειστής* και *ανοιχτής* *συνείδησης* και η συνακόλουθη διαφορά μεταξύ *ένστικτου* και *διανοίας*, συνιστά το κριτήριο διάκρισης του ανθρώπου από το σύνολο των υπολοίπων έμβιων όντων. Όμως, η διαφορά μεταξύ *κλειστής* και *ανοιχτής* *συνείδησης* ανάγεται, σύμφωνα με τον Bergson, στην *ζωτική ορμή*, η οποία, με την σειρά της, είτε εμποδίστηκε και συρρικνώθηκε στην *ακίνησία* των φυτών, την οποία ο φιλόσοφος ονομάζει *φυτική νάρκη* είτε απελευθερώθηκε και εκδιπλώθηκε στην *κίνηση* των ζώων, την οποία ονομάζει *ένστικτο*. Υπό το

πρίσμα, λοιπόν, της *ζωτικής ορμής*, ο Bergson προβαίνει σε μια περαιτέρω διάκριση μεταξύ της *φυτικής νάρκης*, που χαρακτηρίζει τα φυτά, του *ενστίκτου*, που χαρακτηρίζει τα ζώα και της *διάνοιας*, που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο. Σε αυτό το σημείο, διαπιστώνουμε ένα δεύτερο παράδοξο που χαρακτηρίζει την εξέλιξη της ζωής, στο σύνολό της: Είναι η αδυναμία του ζώου να προμηθευθεί απευθείας την τροφή του, που συνετέλεσε στην απελευθέρωση της *ζωτικής ορμής*: αυτή η απελευθέρωση, με την σειρά της, οδήγησε στην περαιτέρω ανάπτυξη του νευρικού του συστήματος, που εκφράστηκε στην δυνατότητα της κίνησής του στον χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, είναι ακριβώς η ανεπάρκεια των φυσικών μέσων τα οποία διαθέτει ο άνθρωπος προκειμένου να αντιμετωπίσει το κρύο και την πείνα, που συντελεί σε μια πλήρη απελευθέρωση της *ζωτικής ορμής*: αυτή εκφράζεται στην υπέρβαση του *ζωικού ενστίκτου* από την ανθρώπινη *διάνοια*, που οδήγησε, με την σειρά της, στην πλήρη ανεξαρτησία του ανθρώπου, το χέρι του οποίου μπορεί να εκτελέσει την οποιαδήποτε εργασία. Υπό αυτό το πρίσμα, η ικανότητα κατασκευής και χρήσης ανοργάνωτων εργαλείων, δηλαδή εργαλείων ανεξάρτητων από το σώμα του ανθρώπου, που χαρακτηρίζει την ολοκληρωμένη *διάνοια* του *Homo Faber*, είναι *προμηθεϊκή*: αντιθέτως, η ικανότητα χρήσης και μάλιστα κατασκευής οργανωμένων εργαλείων, δηλαδή εργαλείων ενσωματωμένων στο σώμα του ζώου, που χαρακτηρίζει το ολοκληρωμένο *ένστικτο* του ζώου, είναι *επιμηθεϊκή*. Αν θυμηθούμε και πάλι την διήγηση του Πρωταγόρα στο ομώνυμο έργο του Πλάτωνος, η διαφορά μεταξύ των ζώων και του ανθρώπου ανάγεται, όπως ακριβώς και στον Bergson, στην διαφορά μεταξύ του *ενστίκτου* και της *διάνοιας*: Ο Επιμηθεύς καθιστά όλα τα ζώα ικανά να επιβιώσουν, εξοπλίζοντάς τα με κατάλληλο τρίχωμα, οπλές και διατροφή: με αυτήν την έννοια, η *ζωτική ορμή* του ζώου παρέμεινε εγκλωβισμένη στο σώμα του και εξελίχθηκε σε *ένστικτο*. Αντιθέτως, επειδή ο άνθρωπος έμεινε απροστάτευτος, τον ανέλαβε ο Προμηθεύς, ο

οποίος, αφού έκλεψε από από την Αθηνά και τον Ήφαιστο την έντεχνη σοφία μαζί με την φωτιά, τα χάρισε στον άνθρωπο, προκειμένου αυτός να καταστεί ικανός να ζήσει. Με αυτήν την έννοια, η *ζωτική ορμή* του ανθρώπου, εξαιτίας ακριβώς της αδυναμίας του, απελευθερώθηκε από το σώμα του και τον κατέστησε ικανό να επενεργήσει στην ακατέργαστη και αδρανή ύλη που τον περιέβαλλε· με άλλα λόγια, η *ζωτική ορμή* του ανθρώπου εξελίχθηκε σε *διάνοια*, δηλαδή σε ικανότητα κατασκευής τεχνητών αντικειμένων, εξωτερικών ως προς το σώμα του. Σε αυτό το πλαίσιο, η *συνείδηση* του ανθρώπου είναι η μόνη ικανή να σπάσει την αλυσίδα του *ενστίκτου* του ζωικού βασιλείου και, γι' αυτόν τον λόγο είναι, σύμφωνα με τον Bergson, συνώνυμη της επινόησης και της ελευθερίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η *ανθρώπινη διάνοια* αναδεικνύεται ως η κορωνίδα της εξέλιξης της ζωής, η οποία, προκειμένου να προσαρμοστεί στο περιβάλλον, επικεντρώνεται στην ακατέργαστη ύλη και ιδιαιτέρως, στην δομή αυτής της ύλης, που είναι χωρική και γεωμετρική. Έτσι, η *ανθρώπινη διάνοια*, προκειμένου να επενεργήσει στην ακατέργαστη ύλη, αναπτύσσει και αυτή την αντίστοιχη χωρική, γεωμετρική και μηχανική δομή, που της επιτρέπει να αναπτυχθεί και της προσδίδει την δύναμη και την άριστη προσαρμογή της σε αυτήν. Όμως, αυτή η *ανθρώπινη διάνοια* που είναι το μεγαλύτερο επίτευγμα της εξέλιξης της ζωής, αναδεικνύεται, εξαιτίας ακριβώς της ίδιας της δομής της που είναι χωρική και γεωμετρική, ανίκανη να συλλάβει την ζωή στην κίνησή της και στην *ζωτική ορμή* της. Αυτό συμβαίνει γιατί η ίδια η ζωή, μολονότι παράγει την *ανθρώπινη διάνοια* της οποίας η δομή είναι χωρική και γεωμετρική, είναι *ζωτική ορμή*, δηλαδή δεν είναι απλώς μια μηχανική προσαρμογή στην ακατέργαστη ύλη. Σε αυτό το πλαίσιο, προκειμένου να συλλάβει κανείς την ζωή σαν *ζωτική ορμή*, θα πρέπει, σύμφωνα με τον Bergson, να τοποθετηθεί κριτικά απέναντι στην *ανθρώπινη διάνοια* και, συνεπώς, θα πρέπει να υπερβεί την ανθρώπινη γνώση προκειμένου να συλλάβει την καταγωγή της, που δεν

είναι άλλη από την ίδια την ζωή στην κίνησή της. Πώς, λοιπόν, θα κατορθώσει κανείς να συλλάβει την ζωή, εφόσον, για να την γνωρίσει, θα πρέπει, όπως προαναφέραμε, να υπερβεί την ανθρώπινη γνώση και, με αυτήν την έννοια, να υπερβεί την ίδια την δομή του ανθρώπινου πνεύματος και, περαιτέρω, την δομή του ανθρώπινου είδους; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα οδηγεί τον Bergson στον περίφημο ορισμό της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον οποίο: «Η φιλοσοφία είναι μια προσπάθεια να υπερβεί κανείς την ανθρώπινη συνθήκη». Αυτή ακριβώς η υπέρβαση της ανθρώπινης συνθήκης είναι το πέρασμα από την *κλειστή ανθρώπινη διάνοια* στην *ανοιχτή ενόραση* που θα επιτρέψει την σύλληψη της κίνησης του φαινομένου της ζωής. Τι είναι, όμως, η *ενόραση*; Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Bergson, στο δεύτερο κεφάλαιο του έργου του «Η Δημιουργική Εξέλιξη», σελ. 173: «Αλλά στο εσωτερικό της ζωής θα μας οδηγούσε μόνο η *ενόραση*, δηλαδή το ένστικτο που έγινε ανιδιοτελές, έχει αυτοσυνείδηση και είναι ικανό να αναστοχάζεται το αντικείμενό του και να το διευρύνει απεριόριστα». Τι είναι, όμως, το *εσωτερικό της ζωής* το οποίο συλλαμβάνεται, σύμφωνα με τον Bergson, μόνο μέσω της *ενοράσεως*; Είναι η *διάρκεια*, η οποία ορίζεται από τον Bergson στο πρώτο κεφάλαιο του έργου του «Η Δημιουργική Εξέλιξη», σελ. 20, ως ακολούθως: «Η διάρκεια είναι η συνεχής πρόοδος του παρελθόντος που ροκανίζει το μέλλον και ογκούται προελαύνουσα. Από τη στιγμή που το παρελθόν αυξάνεται αδιάκοπα, διατηρείται επίσης απεριόριστα». Είναι ακριβώς αυτή η αδιάλειπτη αύξηση του παρελθόντος και η συνακόλουθη απεριόριστη διατήρησή του, που καθιστούν την *διάρκεια* του έμβιου όντος μη αναστρέψιμη και, με αυτήν την έννοια, καθιστούν αδύνατο, όπως θα έλεγε και ο Ηράκλειτος, το να μπει κανείς στο ίδιο ποτάμι δύο φορές (Απ. 91: «ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ»). Με αυτήν την έννοια, σύμφωνα με τον Bergson, ο ρόλος της *μνήμης* αναδεικνύεται κομβικός, εφόσον συγκροτεί την *διάρκεια* που είναι ο ίδιος ο πυρήνας του έμβιου

όντος. Επίσης, η *μνήμη* είναι το κριτήριο διάκρισης μεταξύ της *διάνοιας* και της *ενόρασης*. Η *διάνοια*, προσανατολισμένη προς την *χρήσιμη* εργασία και την *πράξη*, απωθεί την ολότητα του παρελθόντος και συγκρατεί ψήγματα μνήμης, με αποτέλεσμα να αδυνατεί εγγενώς να συλλάβει την ζωή. Έτσι, η *διάνοια* ανασυγκροτεί τεχνητά το γίνεσθαι των πραγμάτων, το οποίο διασπά σε διακριτές *στιγμές*. Σε αυτήν ακριβώς την τεχνητή ανασυγκρότηση της *διάρκειας* από την *διάνοια* οφείλεται αυτό που ο Bergson ονομάζει *κινηματογραφική φύση* της *διάνοιας*. Αντιστρόφως, η *ενόραση* που είναι, όπως προαναφέραμε, το *ένστικτο* που έγινε *ανιδιοτελής*, συγκρατεί ολόκληρη την μνήμη του παρελθόντος και, με αυτήν την έννοια, συλλαμβάνει την *διάρκεια* και, συνεπώς, την ίδια την ζωή σαν κάτι νέο και απρόβλεπτο. Σε αυτό το πλαίσιο, η *αισθητική ικανότητα* του καλλιτέχνη είναι, σύμφωνα με τον Bergson, η μόνη ικανή, μέσω της *αισθητικής ενοράσεως*, να συλλάβει το *εσωτερικό της ζωής* και, συνεπώς, την ίδια την *διάρκεια*. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Bergson διακρίνει περαιτέρω, δύο είδη μνήμης, την μνήμη της *διάρκειας* και την μνήμη της *στιγμής*, οι οποίες έλκουν την καταγωγή τους από την *ενόραση* και την *διάνοια* αντίστοιχα. Υπάρχει, αφενός η μνήμη που ευρίσκεται μέσα στον εγκέφαλο, την οποία ο Bergson ονομάζει *ανάμνηση-εικόνα* και συνίσταται στην μνήμη της *στιγμής*: αφετέρου η μνήμη που ευρίσκεται μέσα στο πνεύμα, την οποία ο Bergson ονομάζει *καθαρή ανάμνηση* και συνίσταται στην μνήμη της *διάρκειας*. Αυτή η διάκριση μεταξύ της μνήμης της *στιγμής* και της μνήμης της *διάρκειας* ανάγεται, με την σειρά της, στην διάκριση που κάνει ο Bergson στο πρώτο του βιβλίο με τίτλο «Τα Άμεσα Δεδομένα της Συνείδησης», ανάμεσα σε δύο είδη *εγώ*: Το πρώτο είναι ένα *εγώ εσωτερικό*, το οποίο ο Bergson ονομάζει *θεμελιώδες εγώ*. Αυτό είναι το *εγώ της καθαρής αναμνήσεως*, στο μέτρο που μόνο αυτό είναι ικανό να συλλάβει τον χρόνο σαν *καθαρή διάρκεια*, μέσω της *ενοράσεως*. Ο Bergson σε αυτό το σημείο αναδεικνύει ότι η *διάρκεια* είναι μια *πράξη* που

συντελείται από μια *συνείδηση* και η οποία είναι μια κίνηση του κινητού που συλλαμβάνεται από τον *συνειδητό παρατηρητή* ως μια *πρόοδος*, δηλαδή ως *πέραςμα από το ένα σημείο στο άλλο*. Υπό αυτό το πρίσμα, σύμφωνα με τον Bergson, η σύλληψη της *διάρκειας* είναι μια *νοητική σύνθεση*, δηλαδή μια αμιγώς *ψυχική* και επομένως *μη εκτατή διαδικασία*, η οποία αφενός αντιδιαστέλλεται πλήρως με το κινητό ως *πράγμα* δηλαδή, ως *εκτατικό μέγεθος* και, αφετέρου, είναι η μόνη ικανή να συλλάβει την ποιοτική αλλαγή της ίδιας της κίνησης του κινητού, με όρους πολλαπλότητας καθώς αυτές παρέρχονται μέσα στην *καθαρή διάρκεια*. Για να συγκροτηθεί, όμως, αυτή η νοητική σύνθεση της *διάρκειας* της κίνησης αυτού που κινείται, προϋποτίθεται η *καθαρή μνήμη* του *συνειδητού παρατηρητή*, δηλαδή η ανάμνηση των διαδοχικών θέσεων που παίρνει αυτό που κινείται και η συνακόλουθη σύνθεσή τους από αυτόν τον παρατηρητή, σε μια ενιαία, *διαρκή κίνηση*. Το δεύτερο *εγώ* είναι ένα *εγώ εξωτερικό*, ένα *επιφανειακό εγώ* μπορούμε να πούμε, το οποίο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τον εξωτερικό κόσμο διά της διαθλάσεως μέσω του χώρου, και, ακριβώς γι'αυτόν τον λόγο, συλλαμβάνει τον χρόνο, όχι σαν *καθαρή διάρκεια*, αλλά σαν μεμονωμένες και παρατιθέμενες μεταξύ τους χρονικές *στιγμές*. μέσω της *διάνοιας* (εδώ αναδεικνύεται η *κινηματογραφική φύση* της *διάνοιας*). Αυτό είναι το *εγώ της αναμνήσεως-εικόνας*, που, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο Bergson, είναι η *σκιά του θεμελιώδους εγώ*, που προβάλλει στον ομοιογενή χώρο η *καθαρή διάρκεια*. Όμως, εκτός από αυτά τα δύο είδη μνήμης που προαναφέραμε, υπάρχει και ένας τρίτος παράγων που έρχεται να προστεθεί σε αυτήν την προβληματική: Εκτός από την μνήμη, το πνεύμα μας έχει μια δεύτερη πτυχή, που εκφράζεται στην *παράσταση του κόσμου* και την οποία ο Bergson ονομάζει *αντίληψη*. Όπως ακριβώς η *μνήμη*, έτσι και η *αντίληψη* δεν δημιουργείται από το σώμα, και, με αυτήν την έννοια, ούτε η *μνήμη* ούτε η *αντίληψη* δεν δημιουργούνται μέσα στον εγκέφαλο.

Εφόσον η *αντίληψη* δεν δημιουργείται από το σώμα, τότε, ποιος είναι ο ρόλος του σώματος και του εγκεφάλου στην ζωή του πνεύματος; Σε αυτό το σημείο, αναδεικνύεται ότι το σώμα είναι ένα εργαλείο *δράσης*, δηλαδή *κίνησης* μέσα στον κόσμο. Με άλλα λόγια, το σώμα είναι, σύμφωνα με τον Bergson, μια *μηχανή* που διευθετεί και οργανώνει την *δράση*, δηλαδή τις *κινήσεις* του σώματος. Το ερώτημα, λοιπόν, που γεννιέται είναι, πώς να εξηγήσει κανείς την προέλευση τόσο της *αντίληψης* όσο της *μνήμης*, εφόσον αυτές δεν υπάρχουν στον εγκέφαλο; Ο Bergson προβαίνει, σε αυτό το σημείο, σε μια πλήρη φιλοσοφική ανατροπή: Τόσο η *αντίληψη* όσο και η *μνήμη* δεν βρίσκονται κάπου μέσα στον κόσμο, και, πολύ περισσότερο, μέσα στον εγκέφαλο. Είναι μέσα στον χρόνο, μέσα στην ίδια την *καθαρή διάρκεια*. Υπό αυτό το πρίσμα, λοιπόν, θα πρέπει να υποθέσουμε μια εντελώς αυτοδύναμη *δράση* της διατήρησης στον χρόνο, τόσο της *αντίληψης* όσο και της *μνήμης*, ανάλογη με αυτήν του σώματος: αυτή ακριβώς η *δράση* που είναι *δύναμη διατήρησης*, δεν είναι άλλη από την *καθαρή διάρκεια*, και, με αυτήν την έννοια, αυτή είναι μια *καθαρή δράση*, η οποία συγκρατεί μέσα της το σύνολο των *αντιλήψεων*, αλλά και των *αναμνήσεων* του παρελθόντος. Σύμφωνα με όσα προαναφέραμε, το ερώτημα «Πού βρίσκεται η *αντίληψη* ή η *ανάμνηση*;», είναι, σύμφωνα με τον Bergson, ένα εσφαλμένο ερώτημα, εφόσον το «που» υποδηλώνει χώρο και ύλη. Με αυτήν την έννοια, η *αντίληψη* ή η *ανάμνηση* δεν βρίσκονται πουθενά, σε κανέναν απολύτως υλικό χώρο, εφόσον εμπεριέχονται μέσα σε μια *αόρατη*, αλλά απολύτως πραγματική *δράση* που δεν είναι άλλη, από αυτή την ίδια την *δράση* της *καθαρής διάρκειάς* μας. Έτσι, η *αντίληψη* και οι *αναμνήσεις* μας δεν είναι μέσα στην *καθαρή διάρκεια*, ως εάν αυτή να ήταν ένας χώρος που θα τις συγκρατούσε και θα τις εμπεριείχε, αλλά διατηρούνται από την *καθαρή διάρκεια*, που διαπερνά όλα τα *διαφορετικά επίπεδα συνείδησης*, που εκτείνονται από το *όνειρο* και την *καθαρή μνήμη* έως την *δράση* και την *καθαρή* από αναμνήσεις *αντίληψη* του σώματος. Το

χαμηλότερο από όλα αυτά τα διαφορετικά επίπεδα συνείδησης είναι, σύμφωνα με τον Bergson, η *ύλη* σε σχέση με την *αντίληψη*, οι οποίες ορίζονται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του «*Υλη και Μνήμη. Δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*», σελ. 42, ως ακολούθως: «*Υλη* αποκαλώ το σύνολο των εικόνων, *αντίληψη* δε της ύλης αυτές τις ίδιες τις εικόνες αναφερόμενες στη δυνατή δράση μιας καθορισμένης εικόνας, του σώματός μου». Υπό αυτό το πρίσμα, σύμφωνα με τον Bergson, ακόμη και το υλικό σύμπαν είναι ένα είδος συνείδησης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο τελευταίο μέρος του βιβλίου του «*Υλη και Μνήμη. Δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*», σελ. 265: «Αναμφίβολα, τέλος, το ίδιο το υλικό σύμπαν, οριζόμενο ως η ολότητα των εικόνων, είναι ένα είδος συνείδησης, μια συνείδηση στην οποία όλα αλληλοαντισταθμίζονται και αλληλοεξουδετερώνονται, μια συνείδηση της οποίας κανένα από τα ενδεχόμενα μέρη, που αλληλοϊσορροπούν μέσω μιας αντίδρασης πάντοτε ίσης με τη δράση, δεν επιτρέπεται να αποκτήσει προτεραιότητα και να ξεχωρίσει». Ποιο είναι, όμως, το *υψηλότερο* από αυτά τα διαφορετικά επίπεδα συνείδησης σύμφωνα με τον Bergson; Στην απάντηση που κομίζει ο φιλόσοφος, αναδεικνύεται η βαθιά ενότητα της *ύλης* και της *μνήμης*, σχέση που εξυφαίνεται, όχι μέσω της αντιθέσεως, αλλά μέσω της σχέσεως του σώματος και του πνεύματος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο κλείσιμο του έργου «*Υλη και Μνήμη. Δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*» (σελ. 278-279): «Η πρόοδος της έμβιας ύλης συνίσταται στη διαφοροποίηση των λειτουργιών που οδηγεί πρώτα στη δημιουργία και έπειτα στη βαθμιαία πολυπλοκότητα ενός νευρικού συστήματος ικανού να διοχετεύει ερεθίσματα και να οργανώνει δράσεις. [...] Ιδού τι πραγματικά βλέπουμε: να αφήνεται ένα ολοένα και μεγαλύτερο εύρος δράσης στην κίνηση στον χώρο. Αυτό που δεν βλέπουμε, είναι η αυξανόμενη και συνακόλουθη ένταση της συνείδησης στον χρόνο. Αυτή η συνείδηση όχι μόνο συγκρατεί, χάρη στη μνήμη της παρελθούσας εμπειρίας της, ολοένα

και καλύτερα το παρελθόν για να το οργανώνει μαζί με το παρόν [...] αλλά, ζώντας μια εντονότερη ζωή, συστέλλοντας, χάρη στη μνήμη της άμεσης εμπειρίας της, έναν αυξανόμενο αριθμό εξωτερικών στιγμών [...] γίνεται πιο ικανή να δημιουργεί πράξεις των οποίων η εσωτερική απροσδιοριστία [...] θα διαπερνά πιο εύκολα τους βρόχους της αναγκαιότητας. Έτσι, είτε τη θεωρήσει κανείς στον χρόνο είτε στον χώρο, η ελευθερία εμφανίζεται να βυθίζει διαρκώς τις ρίζες της στην αναγκαιότητα και να οργανώνεται σε στενή συνάρτηση με αυτή. Το πνεύμα δανείζεται από την ύλη τις αντιλήψεις από τις οποίες τρέφεται και τις επιστρέφει σ' αυτή με τη μορφή κινήσεων που έχει σφραγίσει με την ελευθερία του».